

УДК 94(477.83/.86-22)"19":37.011.3-051
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1349>

РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛОКАЛЬНОСТІ

Оксана ГОДОВАНСЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ соціальної антропології,
проспект Свободи, 15, 79000, Львів, Україна,
старша викладачка кафедри історії, музеєзнавства
та культурної спадщини,
Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. С. Бандери 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

З огляду на переосмислення українського радянського періоду істотне значення має його територіальна локалізація. *Мета* розвідки — визначити вплив «місцевих» властивостей на радянське повсякдення. Для її втілення поставлені *завдання* — виявлення локальних ознак та аналіз їх значущості у вивченні повсякденного життя. У статті йдеться про повсякденне життя вчителів, про його осмислення та оцінювання самими вчителями та беруться до уваги тогочасні макроісторичні та мікроісторичні події, з урахуванням їхніх взаємодій та взаємовпливу з учительським повсякденням. *Територіальні межі* окреслені так званою Східною Галичиною, що охоплювала українські етнічні землі. Сьогодні це повністю Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області. Опрацювання сфери людської повсякденності, як і поглиблений інтерес до радянського часу, передбачає використання різних *методів і методологічних підходів*, із залученням якнайширшої *джерельної бази*. Ключову роль у вивченні радянського повсякденного життя відіграє усна історія як джерело і метод, що репрезентує антропологічний вимір історичних реконструкцій. Локальна історія повсякдення радянського часу є добрим матеріалом для вивчення тоталітарного минулого України та переосмислення того минулого, що «намагається наздогнати». Територіальна локалізація радянського досвіду надає змогу детальніше увиразнити «радянськість» та стверджувати про її вплив на повсякденний триб життя радянських вчителів.

Ключові слова: повсякдення, сільські терени, Східна Галичина, вчителі, радянський час.

Oksana HODOVANSKA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>
Candidate of Historical Sciences (= Ph.D. in history),
Senior Research Fellow, Department of Social Anthropology
Institute of Ethnology of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
Department of History of Ukraine, Museum Studies
and Cultural Heritage,
Lviv Polytechnic National University,
12, Bandera street, 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

SOVIET DAILY OCCURRENCE THROUGH THE PRISM OF LOCALITY

Having regard to the rethinking of the Ukrainian Soviet period its territorial localization is essential.

The purpose of the proposed survey is to determine the influence of «local» properties on Soviet everyday life.

To implement it, the following *tasks* are set — to identify local features and analyze their significance in the study.

The article deals with the daily life of teachers, its comprehension and evaluation by teachers themselves and makes allowances for the macro-historical and micro-historical events of that time considering their interrelations and interaction with teachers' everyday life.

Territorial borders are delineated by the so-called Eastern Halychyna, which covered the Ukrainian ethnic lands. Today it is entirely Lviv, Ternopil and Ivano-Frankivsk regions.

The study of the sphere of human everyday life as well as the in-depth interest in the Soviet era provides the using of various methods and methodological approaches involving the widest possible source base.

Oral history as a source and a method of representing the anthropological dimension of historical reconstructions plays a key role in the study of Soviet everyday life.

The local history of Soviet daily occurrence is a good material for studying the totalitarian past of Ukraine and redefining the past which is «trying to catch up».

The territorial localization of the Soviet experience makes it possible to lay emphasis on the «Sovietness» in its details and to assert its influence on the everyday life of Soviet teachers.

Keywords: daily occurrence, rural areas, Eastern Halychyna, teachers, Soviet period.

Вступ. Радянський час — це той складний період нашої історії, коли територіальні одиниці України з відчутними відмінностями, сформованими внаслідок різних рамкових умов розвитку, були силоміць «возз'єднані» в Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Вивчення цього періоду починаючи з 2000-х років набуває пріоритетності в українській гуманітарній науці. До сьогодні не просто опубліковано, перекладено чимало наукових досліджень, наприклад, про (не)офіційний радянський дискурс [1], політичний гумору [2], архітектуру [3], радянську ядерну катастрофу [4], конструювання «радянської людини» [5] тощо, а сформовано повноцінні дискусійні «відкриті простори», що функціонують як щорічні наукові конференції, семінари¹ або як молодіжні історичні конкурси², проекти [6]. Наведені приклади наукової активності дослідників і дослідниць підсилюють актуальність статті, що полягає в увиразненні радянськості в її локальних проявах. У такий спосіб це дає можливість говорити про відмінності vs-подібності досвідів та інтерпретування української радянської історії.

З огляду на переосмислення українського радянського періоду істотно значення має його територіальна локалізація. *Мета* запропонованої розвідки — визначити вплив «місцевих» прикмет на радянське повсякдення. Для її втілення поставлені завдання — виявлення локальних ознак і аналіз їх значущості у вивченні повсякденного життя.

Понятійне тлумачення «повсякдення» доволі множинне, я надаю перевагу запропонованим Ольгою Коляструк визначенням, що окреслюють повсякденність як життя в цілому, всі життєві реалії, буденне, природне середовище, актуальне «тепер» і «тут» буття людини, що включає в себе весь спектр її осо-

¹ Всеукраїнський науково-теоретичний семінар із циклу «Повсякдення: візії та смисли». Цикл був започаткований у 2015 р. за ініціативи докторки історичних наук, професорки Ольги Коляструк за підтримки факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Він став дискусійним майданчиком для науковців, які досліджують радянську епоху та «радянське» у різноманітних його проявах.

² Радянське минуле. (пере)осмислення історії. Конкурс учнівських молодіжних проектів, проводиться з метою ознайомлення молоді з тоталітарним минулим радянського часу, необхідністю його критичного аналізу й переосмислення та ін.

бистісних виборів [7]. Насамперед людина, з розмаїттям її потреб та інтересів, має найбільше значення в осмисленні повсякденності. А повсякденність як реальність інтерпретується людьми і має для них суб'єктивну значущість як цілісний життєвий світ. Мій дослідницький інтерес зосереджується на повсякденному житті вчителів, на його осмисленні та оцінюванні самими вчителями (ставлення, суперечності, сумніви, способи розв'язання буденних труднощів, несхожості чи тривіальності, можливі життєві колізії). Ідучи в руслі розвитку історії повсякденності також беру до уваги тогочасні макроісторичні та мікроісторичні події, з урахуванням їхніх взаємодій та взаємовпливу з учительським повсякденням.

Міркування багатьох дослідників і висновки різних проектів вказують на те, що часова тривалість, способи й методи радянзації по всій території України були відмінні. Оксана Кісь зауважує, що є відчутна відмінність у міркуваннях та особистому сприйнятті вад і переваг радянської влади. Предмет та глибина критики тієї влади виразно корелює з місцем проживанням й етнічною належністю [8]. Локальне вивчення радянської історії дає змогу увиразнити радянськість, «не підганяючи» її під загальний штамп і шаблон. Фокусом мого дослідження в цій тематичі є вчителі радянського часу в селах Галичини. *Територіальні межі* окреслені так званою Східною Галичиною, що охоплювала українські етнічні землі. Сьогодні це повністю Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області. Освітня в офіційних радянських документах, опираючись на сталінський вислів, трактували як «фалангу народних вчителів, що становить одну із найбільш необхідних частин великої армії трудящих нашої країни, які будують нове життя на основі соціалізму» [9, арк. 33].

Вочевидь опрацювання сфери людської повсякденності, як і поглиблений інтерес до радянського часу, передбачає використання різних методів і методологічних підходів, із залученням якнайширшої джерельної бази, де поєднуюватимуться усноісторичні наративи з его-документами, з періодикою, з офіційними радянськими документами, з етнографічними польовими матеріалами, з опублікованими і неопублікованими текстами. Водночас це потребує і ґрунтовного осмислення, оскільки кожна група джерел «по-своєму» є «продуктивною» у роботі.

Актуальний на сьогодні міждисциплінарний підхід суттєво розширює межі дослідницьких перспектив радянського часу. Ключову роль у вивченні радянського повсякденного життя відіграє усна історія як джерело і метод, що репрезентує антропологічний вимір історичних реконструкцій. Усноісторичний метод дає змогу вивчити минуле на низовому рівні, демонструючи суб'єктивність історичних інтерпретацій та множинність історичної істини. Він запровадив можливість альтернативних версій історичних подій, похідних з позицій різних людей чи соціальних груп. Звичайно, усноісторичні наративи мають усі переваги і хиби, притаманні еґо-документам. Коли пізніший досвід і знання нашаровуються на описані події, викривляють кут зору і впливають на оцінки, які втрачають ознаки самостійності, підпадають під вплив панівної думки чи нав'язаного ґранд-нарративом погляду. Деталі та настрої, гострота бачення відформатовуються тим чи іншим стереотипом [10, с. 62]. Тож мною усноісторичні наративи не розглядаються як прозорі історичні джерела, що віддзеркалюють легкодоступну правду про життя жінок і чоловіків. А радше — це (ре)конструювання заплутаної, багатоликої пережитої реальності, де реальність не тільки те, що ми конструюємо, а й суперечливий конструкт як такий. Тож усноісторичні наративи — це «спільне виробництво», інтеракція між оповідачем і слухачем, що спільно творять нові непрозорі історичні джерела [11, с. 212—213].

Основна частина. Результати досліджень вказують, що з одного боку, є свідоме визнання позитивного впливу радянської влади, тогочасної соціальної політики на індивідуальні долі людей. Це стосується насамперед доступності певних соціальних благ, як-от: можливості здобути безкоштовну освіту, отримати роботу за фахом та повну зайнятість, користуватись безкоштовними медичними послугами та отримати безкоштовне житло. А, з іншого боку, існували подвійні стандарти в УРСР для людей різних національностей, насамперед для західних українців із тавром «бандерівці» та етнічних росіян, щодо їхніх індивідуальних прав, свобод і можливостей [12, с. 284—285]. Для керування багатонаціональною державою радянська влада завжди застосовувала колоніальні технології, політичного й культурного характеру [13, с. 19]. «Возз'єднана» Західна Україна розглядалася як набута територія внутрішньої колонії УРСР із впровадження практик коло-

ніального управління у межах політичних кордонів Радянського Союзу. Радянська дійсність породила особливий тип відносин між державою та населенням, де переважало ставлення до власних громадян, як до підкорених під час завоювання. До власної території, як до такої, що сприймалась владою як «чужа» чи «захоплена», а тому потребує «заселення» та «окультурення» із центру — метрополії [14, с. 7—8]. Послідовними в контексті «освоєння» території були практики 40-х — початку 50-х років ХХ ст. присилати до Львова з Києва найвідоміших українських мистців, поетів, співаків. Такі поїздки обов'язково супроводжувалися гастрольними виступами найбільших тогочасних «зірок», артистів з Москви, Ленінграда. Йшлося про те, аби продемонструвати галицькому суспільству все багатство радянської культури, щоб мешканці Галичини утверджувалися у думці про те, як же добре українцям у Радянському Союзі — це було важливим складником радянської пропаганди, яка справді мала частковий успіх. Радянізація чи «освоєння» новопрієднаної території відбувалися і в радикальніший спосіб із залученням репресивних заходів — це чисельні арешти «ворогів народу», депортація місцевого населення («учасників банд націоналістичного підпілля», «банд посібників», «куркулів»), примусова колективізація, вимушений «на добровільних умовах» обмін населенням між СРСР і ПНР, ліквідація Української греко-католицької церкви та ін. Особистісний вимір процесу «соціалістичного» перетворення краю і кадрова політика щодо (не)місцевих педагогів добре занотований в спогадах і стає «видимим» під час текстуального аналізу вчительських усноісторичних нарративів [15, с. 459—467].

Попри чималі зусилля радянської метрополії з «окультурення» Галичини та й всієї Західної України, на початку 70-х років ХХ ст. місцеві прикмети регіону зберігалися. Знаний дисидент, правозахисник Леонід Плющ під час своєї приватної мандрівки краєм фіксує, як по дорозі у Західну міняються колгоспники та їхні хати, а з кожним селом на захід хат під соломою меншає, вони стають чистіші, на стінах з'являється орнамент, двері, вікна й дахи різьблені. У Карпатах його вражають гуцули, як «давнє плем'я» з дуже своєрідної мовою, звичаями, з ходою ставною і гордістю в обличчі. Натомість у Східній ще можна побачити шевченківські хати під соломою, затерті та

похмурі селянські обличчя [16, с. 281]. Непоказним, водночас, виразним елементом локальності Галичини були її сільські терени. В радянський час при «будівництві комунізму» важливе місце відводили подоланню істотних відмінностей між містом і селом у «галузях культури й побуту». На початку 80-х років ХХ ст. актуальним залишалося питання будівництва, впорядкування житла, в основному садибного типу, розширення будівництва шкіл, дитячих дошкільних закладів, клубів, поліпшення медичного, торговельного та побутового обслуговування сільського населення. У перспективі передбачалася урбанізація сільської культури та остаточна ліквідація відмінностей між містом і селом, і вирівнювання соціально-професійної структури сільського та міського населення [17, с. 160, 162]. Натомість згадуваний уже Леонід Плющ, який певний час працював вчителем математики у селі поблизу Одеси, описує що справи з викладанням там були дуже погані — мізерна зарплата, ніякої творчості — все це відлякувало молодь від професії вчителя. Але якщо частина молодих учителів у місті все-таки досить енергійні й розумні, та на село їхали найпасивніші чи навіть невдахи. Як пригадує Леонід Плющ, у нього були математичні здібності, була енергія й бажання, і тому йому здавалось, що він зможе принести в селі користь [16, с. 50]. Його зарплата становила 50 рублів, з яких половину віддавав господині за приготування їжі, а за спальне місце (ліжко), що винаймав у хаті платив колгосп. З колегами по фаху йому було нудно, бо чоловіки говорили тільки про випивку, а жінки — про городи, які їм виділив колгосп і про одяг. Виняток становило тільки спілкування з вчителькою російської та німецької мов, яка як і Леонід Плющ, тільки закінчила педагогічний інститут і перший рік викладала. Спільно проведені вечори, розмови про літературу, учнів і «дикі» порядки в школі єднало молодих педагогів і зміцнювало бажання змінити систему освіти, що ґрунтувалася на демагогії, окомилуванні та процентоманії. Натомість, сил протистояти «ідіотизму сільського життя» у багатьох молодих спеціалістів не вистарчало, наставало розчарування і знесилення, тож вони намагалися чимскоріш переїхати до міст [16, с. 51, 55].

Записані усноісторичні наративи з вчителями, які працювали і проживали в селах Галичини в 70—80-х рр. ХХ ст., проявляють сукупність емоційно-фактологічного наповнення особистісної автобіографії.

Текстові сегменти усноісторичних наративів описують повсякденний ритм вчительок таким чином: «...знаєте, як у селі то життя, приходиш до дому, я ж мала сім'ю, спочатку чекаєш дітей зі школи, діти корів жемуть, а я збираюся та йду з чоловіком у поле, до сіна. Ото наше повсякденне життя. Ціле літо біля сіна, а осінь знову школа і знову робота, і після роботи бульбу збирати, і о так аж до зими. А зимою, що у нас такого не було, не має такого, щоб десь поїхати, піти. Хіба у клуб, кіно ше, тоді кіно було, у нас возили кіно. У кіно підеш чи якісь танці організують у клубі. Переважно то школа організовувала такі всі концерти, бо я була. Я ще вчила співи, то я була організатор того всього, тих концертів. То в мене було одне захоплення, що я тим всім цікавилася. Я не музикант, а так самоучка. Я ставила концерти всі, у школі ми виступали в клубі на кожне свято, тепер бачу не має того. На кожне свято я ставила концерт. Участь брали учні, а вже директор наш, він зараз у районі працює, він організовував художній гурток драматичний. То ми ставили вистави! Страшенні! Їзди в сусідні села, участь брали вчителі і з села люди. Пам'ятаю, що ставили «Назар Стодоля» я й уже позабувала ті українські вистави, я уже позабувала. Ще й мій чоловік приймав участь. Всі йшли, цікаво було, клуб такий був, самі приносили з дому, такі лавки, крісла, місця не було на вікнах люди сиділи. Страшна маса народу була! До кожного свята треба було підготувати, а як же, а тим більше я ше хотіла. А як вже на Тараса Шевченка, то Боже! То було страхіття! То і молодші класи! Я днювала і ночувала в тій школі! Бо не було часу. Я в неділю ходила робити репетиції, бо діти корів пасли — не було часу! А як учила — сама. Чоловік мені купив радіо таке, пластинків накупила з піснями і я собі сиділа вечір, і то слухала! Дуже любила слухати! ... Я мала і корову, чоловік коня мав, свині. Я тримала по два бугаї, корова, по дві свині. Корми були. То не так, як тепер, така дорожнеча. Тоді я за один карбованець купила шість хліба і що мені було свиней годувати. І ще чотири сірки виходило. Та чесне слово! Та наберу цілу торбу хліба, тай шо — зварила чи не зварила свині, а хліб є, дай дала, тай усе. Та які свині були! А чоловік хіба ввечері приходив. Він на машині робив, та й їздив, великі рейси мав — в Миколаїв з Миколаєва. Приїде то сіно привезе машиною, машину він завжди мав, брав з роботи. А я вже йшла робила, то ше батько жив. То ми обидвоє з батьком

ідемо на поле. Діти йшли зі мною, поробили такі малі грабельки тай ходили!»³. Інший приклад зі вчительського нарративу суголосний попередньому: «сіно заготовляла на корову, садила бульбу, сіяла, займалася господарков! Я навіть собі так уявляю, як я могла зо всім справитися. І на роботу, і роботу треба було вести на належному рівні, бо вимагав... (тогочасний директор школи. — О. Г.). Все село знає що він вимагав і зараз йому всі вдячні за то! І учитися, і дома каліка була, мама стара лишилася, а сестра каліка, десять років вона лежала. Щоденне життя — було господарські турботи, а потому були хворі мама й сестра, мала загрузку таку за хворими ухажувати, та й робота, та й всьо, та й сама (плаче. — О. Г.)⁴.

Повсякденне життя вчителів різнобічно охоплювало родинні відносини, домашні побутові обов'язки, відпочинкові практики, господарські клопоти, особисті переживання та ін. Повсякденні практики були узалеженні від сільського трибу життя — це сільськогосподарські роботи на власних городах, праця у підсобному господарстві, що були додатковими постійними засобами для забезпечення вчительських родин. Тож сільські вчителі були менш активно залучені в «діставання» продовольчих продуктів, оскільки найпростіший їх набір вони вирощували на власних городах і у власних підсобних господарствах. Натомість невисокий але сталий рівень оплати праці та ощадливий підхід до сімейного бюджету надавав їм можливість купувати промислові товари — телевізори, холодильники, радіоприймачі тощо. Водночас, налагодження чи розв'язання різноманітних побутових дрібниць, регулювання сімейних відносин залишалося у віданні жінок вчительок, у свій позаробочий час вони вирішували значну кількість родинно-побутових питань.

Фактично в повсякденні вчительок, окрім фахової праці, домінували: активна безоплатна праця в домашньому господарстві та енергійний менеджмент сімейно-побутових взаємин. Зі свого боку, це суттєво скорочувало час на їх особистий відпочинок, дозвілля чи хобі. Опосередковано на проведення часу

вільного від професійних обов'язків вчителів, впливало їх проживання у селі. Серед найпоширенішого «набору» вільного часопроведення, що був доступний для сільських вчителів, були читання книг, відвідування кіносеансів, святкових концертів у місцевих клубах, участь в шкільних аматорських хорах чи театральних гуртках, зрідка туристичні походи по «міцях бойової слави» радянських воїнів у Другій світовій війні. Натомість, відвідування концертних виступів, парків культури чи відпочинку, театрів та музеїв, що знаходилися виключно в містах, було нечисельним і завжди приурочене до конкретної дати радянського ідеологічного календаря.

Висновки. Локальна історія повсякдення радянського часу є добрим матеріалом для вивчення тоталітарного минулого України та переосмислення того минулого, що «намагається наздогнати». Територіальна локалізація радянського досвіду дає змогу детальніше увиразнити «радянськість» та спостерігати її вплив на повсякденний триб життя радянських вчителів. Сільські терени Східної Галичини виступають локальною ознакою радянського періоду нашої історії. Можна стверджувати про незатерті, своєрідні прикмети краю, що співіснували із його радяннізацією. «Соціалістичні» видозміни мали вплив на край і дали свої результати, що втілилися у кадровій політиці, колективізації, індустріалізації, урбанізації, типовій забудові шкіл, будинків для молодих спеціалістів села, клубів культури чи побуту. Тим самим формуючи загальний образ «радянського села», що став притаманний усім сільським теренам УРСР.

Буття у селі конструювало кістяк повсякденного життя радянських вчителів, істотно впливало на їх соціально-побутові умови, ведення домашнього господарства, дозвілля тощо. Локальність у дослідженні радянської повсякденності є одним з ключів, що відмикає розуміння особливостей способу життя та доступу до соціальних благ. Однак, при вивченні повсякденного життя вчителів у другій половині ХХ ст. у селах Галичини не має підстав стверджувати про формування чи про існування їх локальної ідентичності. Попри те, що локальна ідентичність є первинним рівнем територіально-просторової ідентичності та постає результатом ідентифікації особи з місцевою спільнотою, відчуттям причетності до подій, що відбуваються на території проживання та формується під впливом колективного та індивіду-

³ Зап. Оксана Годованська в липні 2015 р. у с. Кам'янка Стрийського р-ну Львівської обл., від респондентки Д. С., 1947 р. н.

⁴ Зап. Оксана Годованська в липні 2015 р. у с. Кам'янка Стрийського р-ну Львівської обл., від респондентки Х. К., 1936 р. н.

ального досвіду і взаємодії в межах локальної спільноти [18, с. 13]. В усноісторичних нарративах вчителі демонструють сукупність емоцій, настроїв, почуттів, які вони відчували щодо своєї належності, насамперед, до вчительської (професійної) спільноти, а не до регіональної (сільської) спільноти. Помітним є високий рівень емоційної прив'язаності вчителів до своєї професійної спільноти, близькості з іншими членками і членами групи. Спостерігається їх інформованість про своє місце проживання, про спосіб життя, традиції, історію, соціально-економічний стан і політичні уподобання сільської спільноти. В повсякденні вчителі досить тісно поділяли сільський триб життя, втім, із скорішим залученням нововведень у побуті — телевізор, пральна машина, автомобіль та ін. Вчителі, передусім, у час своєї професійної активності демонстрували зацікавленість і активне «включення» у життя місцевої громади. Це підтверджує високий ступінь їх залучення до соціально-політичного та культурного життя у селах.

1. Єкельчик С. *Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни*. Київ: Laugus, 2018. 306 с.
2. Єремеева К. *Бити сатирою: журнал «перець» в соціокультурному середовищі радянської України*. Харків: Раритети України, 2018. 200 с.
3. Vukov A., Gubkina I. *Soviet Modernism. Brutalism. Post-Modernism. Buildings and Structures in Ukraine 1955—1991*. Kyiv: Osnovy, 2019. 258 s.
4. Плохій С. *Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи*. Харків: Фоліо, 2019. 400 с.
5. Каганов Ю.О. *Конструювання «радянської людини» (1953—1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
6. Кузіна К. «Хронотип радянського» огляд науково-теоретичного семінару із циклу «Повсякдення: візії та смисли» (15—16 квітня 2021 р.). URL: [\(https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakden-nya-vizii-ta-smisli-\(15-16-kvitnya-2021-r\)\)](https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakden-nya-vizii-ta-smisli-(15-16-kvitnya-2021-r)) (дата звернення: 21.09.2021); Радянське минуле. (пере)осмислення історії. Конкурс учнівських молодіжних проєктів у 2019—2020 н. р. URL: <https://competition.novadoba.org.ua/text-1.php> і <https://competition.novadoba.org.ua/> (дата звернення: 11.08.2021).
7. Коляструк О. *Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. Нариси повсякденного життя радянської України в добу перу (1921—1928 рр.): Колективна монографія*. Відп. ред. С.В.Кульчицький: в 2 ч. Ч. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 8—17. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Narysy_povsiakdennoho_zhyttia_radianskoj_Ukrainy_v_dobu_peru_1921-1928_rr_Chastyna_1.pdf (дата звернення: 11.08.2021).
8. Kis O. *Telling the Untold: Representations of Ethnic and Regional Identities in Ukrainian Women's Autobiographies*. (download. doc file). The Ukrainian coordinator of Women's Memory Project. URL: <http://www.womensmemory.net/english/news.asp> (Last accessed: 07.02.2019).
9. *Держархів Львівської області (ДАЛО)*. Ф. Р—163. Оп. 4. Спр. 50. Арк. 33. Доповіді про впровадження закону про загальне обов'язкове навчання.
10. Гнатюк О. *Відвага і страх*. Київ: Дух і Літера, 2015. 496 с.
11. Паскаль Бос. Гендер і Голокост. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць. Наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: Арт Книги, 2015. С. 209—218.
12. Кісь О. Рецепт радянської влади та незалежності в автобіографічних оповідях жінок України за матеріалами проєкту «Україна ХХ століття у пам'яті жінок». *Схід — Захід: Іст.-культ. зб.* Вип. 11—12: Спец. вид.: *Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень*. Харків: НТМТ, 2008. С. 83—307.
13. Єкельчик С. *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*. Київ: Часопис «Критика», 2008. 291 с.
14. Стяжкіна О.В. *Людина в радянській провінції: освоєння (від)мови*. Донецьк: ДонНУ, 2013. 296 с.
15. Годованська О. «Повоєнний чад (smoke)» радянських репресій: на основі усних історій сільських вчителів Галичини. Масавья рєпрєсії ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці: *Навуковы зборні. Пад рэд. А. Смаленчука, О. Кондратюк*. Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 2018. С. 453—468.
16. Плющ Л. *У карнавалі історії. Свідчення*. Київ: Факт, 2002. 632 с.
17. *Місто і село: подолання істотних відмінностей*. Кер. авт. кол. К.Г. Каковський. Київ: Політвидав України, 1982. 220 с.
18. Котенко Я. *Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад (навчальний модуль)*. Київ: Легальний статус, 2016. 44 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/79/Lokalnaidentichnist.pdf> (дата звернення: 11.08.2021).

REFERENCES

- Yekelchik, S. (2018). *Everyday Stalinism: Kyiv and Kyiv after the Great War*. Kyiv: Laurus [in Ukrainian].
- Yermeeva, K. (2018). *To beat with satire: the magazine «pepper» in the socio-cultural environment of Soviet Ukraine*. Kharkiv: Rarities of Ukraine [in Ukrainian].
- Vukov, A., & Gubkina, I. (2019). *Soviet Modernism. Brutalism. Post-Modernism. Buildings and Structures in Ukraine 1955—1991*. Kyiv: Osnovy.

- Plokhii, S. (2019). *Chernobyl. History of the nuclear catastrophe*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kaganov, Y.O. (2019). *Construction of the «Soviet man» (1953—1991): Ukrainian version*. Zaporozhye: Inter-M [in Ukrainian].
- Kuzina, K. «Chronotype of the Soviet» review of the scientific-theoretical seminar from the series «Everyday life: visions and meanings» (April 15—16, 2021). Retrieved from: [\(https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-\(15—16-kvitnya-2021-r\)\)](https://uamoderna.com/event/xronotop-radyanskogo-oglyad-naukovo-praktichnogo-seminaru-iz-cziklu-povsyakdennya-vizii-ta-smisli-(15—16-kvitnya-2021-r)) (Last accessed: 21.09.2021); *Soviet past. (re) understanding of history. Competition of student youth projects in 2019—2020 academic year*. Retrieved from: <https://competition.novadoba.org.ua/text-1.php> і <https://competition.novadoba.org.ua/> (Last accessed: 11.08.2021) [in Ukrainian].
- Kolyastruk, O., & Kulchytsky, S.V. (Ed.). (2009). Theoretical and methodological aspects of the study of everyday life. *Essays of everyday life of Soviet Ukraine in the NEP era (1921—1928)* (Part 1, pp. 8—17). Kyiv: Institute of History of Ukraine; National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Narysy_povsiakdennoho_zhyttia_radianskoi_Ukrainy_v_dobu_nepu_1921-1928_rr_Chastyna_1.pdf (Last accessed: 11.08.2021) [in Ukrainian].
- Kis, O. Telling the Untold: Representations of Ethnic and Regional Identities in Ukrainian Women's Autobiographies. (download. doc file). *The Ukrainian coordinator of Women`s Memory Project*. Retrieved from: <http://www.womensmemory.net/english/news.asp> (Last accessed: 07.02.2019).
- State Archives of Lviv region (DALO)*. F. P—163. Op. 4. Spr. 50. Arc. 33. Reports on the implementation of the law on general compulsory education [in Ukrainian].
- Hnatyuk, O. (2015). *Courage and fear*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Bos, Pascale, Grinchenko, H., Kobchenko, K., & Kis, O. (Eds.). (2015). *Gender and the Holocaust. Women of Central and Eastern Europe in the Second World War: gender specifics of experience in times of extreme violence* (Pp. 209—218). Kyiv: Art Books [in Ukrainian].
- Kis, O. (2008). Reception of Soviet power and independence in autobiographical stories of Ukrainian women based on the materials of the project «Ukraine of the XX century in the memory of women». *East-West: historical and cultural collection: Oral history in modern socio-humanitarian studies: theory and practice of research* (Issue 11—12, pp. 283—307) [in Ukrainian].
- Yekelchuk, S. (2008). *The Empire of Memory. Russian-Ukrainian relations in the Soviet historical imagination*. Kyiv: Chasopys Krytyka [in Ukrainian].
- Styazhkina, O. (2013). *Man in the Soviet province: mastering (from) the language*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Hodovanska, O., Smalenchuk, A., & Kondratyuk, O. (Ed.). (2018). «Post-war smoke» of Soviet repression: based on oral stories of rural teachers in Halychyna. *Mass Repression in the USSR in Historical Research and Collective Memory* (Pp. 453—468). Minsk: Publisher Zmitser Kolas [in Ukrainian].
- Pliusch, L. (2002). *In the masquerade of history*. Testimony. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
- Kakovsky, K.H. (Ed.). (1982). *City and village: overcoming significant differences*. Kyiv: Polityvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Kotenko, J. (2016). Local identity as a condition for the development of united territorial communities (training module). Kyiv: Legal Status. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/79/Lokalnaidentuchnist.pdf> (Last accessed: 11.08.2021) [in Ukrainian].